

Гавриловська К.П. Суб'єктивна легітимація правових норм як психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості / Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 8. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 173-182.

УДК 316.62

К. П. Гавриловська

**СУБ'ЄКТИВНА ЛЕГІТИМАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ ЯК
ПСИХОЛОГІЧНИЙ МЕХАНІЗМ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ
РЕГУЛЯЦІЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ**

У статті розглянуто особливості функціонування легітимаційного психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості. У результаті функціонування легітимаційного психологічного механізму формується певний рівень суб'єктивної легітимності правових норм: високий (правовий ригоризм), середній (правовий релятивізм), низький (правовий нігілізм). Встановлено, що правовий релятивізм є характерною рисою масової правової психіки.

Ключові слова: психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості, суб'єктивна легітимація правових норм держави.

В статье представлены особенности функционирования легитимационного психологического механизма нормативно-правовой регуляции поведения личности. В результате функционирования легитимационного психологического механизма формируется определенный уровень субъективной легитимности правовых норм: высокий (правовой ригоризм), средний (правовой релятивизм), низкий (правовой нигилизм). Установлено, что правовой релятивизм является характерной чертой массовой правовой психики.

Ключевые слова: психологический механизм нормативно-правовой регуляции поведения личности, субъективная легитимация правовых норм государства.

Актуальність дослідження психологічних механізмів нормативно-правової регуляції поведінки особистості зумовлена необхідністю поліпшення процесу нормативно-правової регуляції поведінки особи, потребою у розширенні переліку методик, що можуть бути використані для ефективного прогнозування правової поведінки особи у нормативних ситуаціях тощо.

Несвідомі передумови формування правової поведінки вивчали З. Фрейд, К.Г. Юнг, О. Ранк та ін. Психологічні проблеми нормативно-правової регуляції поведінки дедалі частіше опиняються у полі зору сучасних дослідників. Досліджуються права соціалізація (В. Оксамитний, В. Тюрина), явище правосуб'єктності (В. Циба), правові уявлення (І. Дідук, Л. Овдієнко, А. Славська), законотворчість (І. Жадан, С. Кисельов, Ю. Чуфаровський), умови розвитку правосвідомості (Н. Діомідова, О. Землянська), несвідомі детермінанти правової поведінки (Ю. Антонян, І. Рущенко), проблеми анормативної поведінки (Е. Берджес, Н. Ківенко, О. Коломийцев, В. Медведєв, Р. Халфіна, Н. Шварц, Г. Шиханцов, С. Яковенко) та інші. Виходячи з актуальності зазначеної проблеми, ми зосередили нашу увагу на дослідженні психологічних механізмів нормативно-правової регуляції, що зумовлюють поведінку особи у нормативних ситуаціях. Зокрема, одним із найважливіших є легітимаційний психологічний механізм, який визначає становлення цінності права для особистості.

Мета дослідження: встановити зміст та результати функціонування легітимаційного психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості.

Завдання:

1. Визначити, який саме рівень суб'єктивної легітимності системи правових норм є характерним для масової правової психіки.
2. Проаналізувати взаємозв'язок гендерних та вікових відмінностей з рівнем суб'єктивної легітимності системи правових норм у психіці особистості.

Відповідно до мети та попереднього теоретичного аналізу предмету дослідження, було піддано перевірці наступні гіпотези:

1. У результаті функціонування легітимаційного психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості виникає правовий релятивізм як характерна риса масової правової психіки.
2. Вікові та гендерні відмінності не впливають на рівень суб'єктивної легітимності правових норм держави.

Вибірка: З метою перевірки гіпотези було опитано 115 осіб. Вибіркову сукупність було структуровано за віком, статтю, місцем проживання.

Нормативно-правова регуляція передбачає контроль за поведінкою соціальних спільнот та окремих особистостей з метою забезпечення їх оптимального функціонування і соціального розвитку. Вона представляє собою систему санкціонованих державою впливів на відносини у суспільстві з метою їх упорядкування та реалізації правопорядку. Метою нормативно-правової регуляції є радше приведення цих відносин у відповідність із тими принципами співжиття, які визнані в даному культурно-історичному середовищі.

Особистість включається у систему нормативно-правової регуляції як активний суб'єкт діяльності й спілкування, що реалізує власні потреби та інтереси, використовуючи правові можливості для досягнення своїх цілей. Водночас особистість являється об'єктом нормативно-правової регуляції і, відповідно, відчуває на собі детермінуючий вплив системи правових норм. Особистість не є пасивною ланкою у процесі нормативно-правової регуляції, вона відіграє в ньому активну роль, є суб'єктом взаємодії з правовою системою, реалізуючи власні інтереси та цілі.

Особистість як суб'єкт активності організує й структурує своє життя, регулює його хід, вибирає та рухається обраним напрямком. Категорія “суб'єкт” означає, що особистість здатна цілеспрямовано й оптимально залучати всі свої психологічні ресурси для вирішення життєвих завдань [1;2].

У процесі нормативно-правової регуляції поведінки особистості виникає явище легітимації, що проявляється у ціннісному прийнятті (чи неприйнятті) самої ідеї права. Правові норми є не лише конвенційним явищем, але і явищем абсолютним (таким, що не підлягає змінам). У процесі перцепції права задіяна переважно конвенційна сторона правових норм, а суб'єктивна легітимація передбачає визнання виправданості існування системи правових норм держави. Якщо образ права може бути спільним для багатьох людей, то визнання суб'єктивної легітимності системи правових норм є процесом індивідуальним.

Поняття “психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості” на основі аналізу соціально-психологічної літератури можна визначити як сукупність станів та процесів, усвідомлюваних та неусвідомлюваних, із яких складається структурно-функціональна організація життєдіяльності особистості у контексті системи правових норм держави, і які визначають характер взаємодії особистості з нею.

Психологічними механізмами нормативно-правової регуляції поведінки особистості є перцептивний (соціальна перцепція системи правових норм особистістю), легітимаційний (психологічна суб'єктивна легітимація правових норм), мотиваційний (мотивація активності особистості у системі правових норм).

Розглянемо легітимаційний психологічний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості. Для вивчення оцінного компонента правової психіки ми скористаємося терміном “легітимація” оскільки він якнайповніше визначає схильність людини співвідносити правові норми зі своїм внутрішнім критерієм справедливості.

Легітимація (від лат. *legitimus* – законний, узаконений) – це психологічний механізм функціонування особистості в системі правових норм держави, за допомогою якого правова норма набуває психологічної легітимності, тобто стану, що виражає правильність, виправданість, доцільність та інші сторони відповідності конкретної правової норми установкам, очікуванням особистості, її життєвим планам. Легітимація правових норм у свідомості особистості пов'язана з комплексом переживань і внутрішніх установок людей, з уявленнями особистості про відповідність конкретної правової норми нормам соціальної справедливості.

Оцінка легітимності правової норми здійснюється особистістю шляхом порівняння її зі своєю внутрішньою ідеальною моделлю, з уявленням про соціальну справедливість. І якщо реально існуючі норми, на думку особистості, не в змозі забезпечити їй безперешкодний рух до самореалізації (насамперед, соціальної), то її ставлення до них буде критичним, а виконання норм вимушеним. Особистість представлятиме собою "зону ризику", тому що при найменшій можливості прагнутиме перейти в зону девіантної поведінки.

Імовірність досягнення особистістю своєї мети великою мірою залежить від здатності врахувати всі можливі фактори, що можуть сприяти або перешкоджати цьому. Держава взяла на себе функцію зробити хоча б деякі фактори досить визначеними, для цього вона створює нормативно-правову систему регулювання відносин у суспільстві і здійснює контроль за її виконанням. От чому легітимною для особистості, принаймні з раціональною орієнтацією поведінки, буде правова система, що забезпечує стабільність закону, неухильне виконання його всіма громадянами, що зводить до мінімуму непередбачуваність соціального життя. Така правова система збільшує шанси особистості, що будує життєві плани і робить кроки в напрямку їх реалізації. Отже, психологічна легітимність правових норм багато в чому визначає поведінку особистості у правовому полі.

Кожна особистість має певні суб'єктивні уявлення про соціальну справедливість. Ці уявлення різні. Часто залежать від рівня прибутків особистості та соціального статусу. Особистість співвідносить правові норми зі своїм внутрішнім уявленням про справедливість і залежно від результату цього співвіднесення обирає певний варіант поведінки у нормативних ситуаціях. Як особливості правової поведінки особистості можуть залежати від легітимації правових норм? Людина може визнавати правові норми справедливими, виправданими, правильними, і тоді її правова поведінка буде правочинною і законслухняною. Людина може заперечувати правові норми, нехтувати ними і діяти всупереч їм, тоді вона здійснюватиме правопорушення.

Існує також ситуація, коли ставлення особистості до правових норм є невизначеним, амбівалентним. З однієї сторони система правових норм визнається такою, що упорядковує, систематизує життя людей. З іншої сторони, якщо особистісні інтереси суперечать правовим нормам, людина здатна піти на правопорушення, тобто правові норми визнаються відносними, а їх регулятивний вплив не є абсолютним.

Загалом у процесі легітимації найвищою мірою проявляється суб'єктивність особистості, її здатність не лише сприймати, відображувати існуючу систему правових норм, але усвідомлювати свою взаємодію з нею, відрефлексовувати її.

Отже, на інтенсивність взаємодії особистості з системою правових норм впливають не лише особливості сприймання системи права, але і суб'єктивна легітимація правових норм, що передбачає їх співвіднесення із внутрішнім уявленням особистості про соціальну справедливість.

Суб'єктивна легітимація правових норм є психологічним механізмом функціонування особистості в системі правових норм держави, оскільки:

- легітимація включає в себе такі психічні процеси, як відображення правової норми, певні мислительні операції, спрямовані на співвіднесення цієї норми з реально існуючими

інтересами, установками, цінностями, життєвими планами особистості;

- легітимація пов'язана з такими психічними станами, як стан задоволення, якщо правова норма відповідає уявленням особистості про соціальну справедливість і готовність виконувати цю норму; або ж стан когнітивного дисонансу в тому випадку, якщо існуюча правова норма заперечує уявлення особистості про соціальну справедливість;
- легітимація правових норм держави є необхідним компонентом структурно-функціональної організації життєдіяльності особистості, оскільки в повсякденному житті особистість (особливо якщо вона прагне досягнути соціального успіху) постійно змушена контактувати з правовою системою і співвідносити свої дії у нормативних ситуаціях із правовими нормами;
- рівень легітимації правових норм обумовлює поведінку особистості в правовому полі держави; наприклад, низький рівень легітимації, що має форму правового нігілізму, призводить до проявів протиправної поведінки.

Головною метою при дослідженні суб'єктивної легітимації правових норм у психіці особистості як психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості було визначення рівня суб'єктивної легітимності правових норм держави у масовій правовій психіці. Для цього було використано методику визначення рівня суб'єктивної легітимності правових норм у масовій правовій психіці, розроблену Н.В. Хазратовою [3].

Н.В. Хазратова визначає такі рівні суб'єктивної легітимності правової системи держави у свідомості особистості, як правовий нігілізм, правовий релятивізм, правовий ригоризм [3].

Правовий ригоризм (від лат. *rigor* – твердість, строгість) – характеризується строгим дотриманням правових норм, правова поведінка й

думки виключають будь-які компроміси, можливе лише строге слідування букві закону. Такі люди ставлення до правових норм виражають словами: "Закон суворий, але це закон", "Нехай загине світ, але торжествує закон", "Життям мають керувати не люди, а обов'язкові для всіх правові норми". Подібні твердження звучать дещо штучно, але вони відображують стійкість правової форми регулювання; ілюструють постулат про вищість закону – основну характеристику правової держави. Такій людині притаманна висока соціально-правова відповідальність. Проте у своєму крайньому вираженні правовий ригоризм переростає у правовий формалізм, небажання вирішувати справи по суті, згідно з їх реальним соціально-правовим змістом.

Правовий релятивізм – характеризується тим, що нормам надається відносний, повністю умовний та змінний характер. Релятивізм походить з одностороннього підкреслювання змінності дійсності та заперечення відносної стійкості речей та явищ. Ґрунтується на абсолютизації принципу "Людина є мірою всіх речей": усе, що приносить людині задоволення – добре, а все, що змушує страждати – погано. Критерієм оцінки хорошого та поганого тут є чуттєві схильності окремої особистості. Ще софісти доводили умовність правових норм, державних законів та моральних оцінок. Подібно тому, як людина є мірою всіх речей, всяке людське суспільство є мірою справедливого й несправедливого. Феноменологічно правовий релятивізм проявляється в тому, що людина залишає за собою право вирішувати, дотримуватись чи не дотримуватись їй правових норм у кожному конкретному випадку.

Правовий нігілізм – характеризується запереченням правових норм, невизнанням їх необхідності та значущості, підкреслення їх шаблонності та формальності, схильністю заперечувати їх як ефективний засіб регуляції відносин між людьми. Правові нігілісти вважають, що юридичні правила і заборони цілком можна обійти там, де це пройде безкарно, що було би добре, якби більшість законів і правил узагалі відмінили [4].

Як стимульний матеріал методики використовувалися ситуативні задачі, які часто застосовуються при фаховій підготовці юристів (так звані “казуси”). Кожна ситуативна задача містить опис певного правопорушення, а діагностованому пропонується оцінити міру відповідальності персонажа, що порушив закон.

Отже, дослідження функціонування легітимаційного психологічного механізму нормативно-правової регуляції поведінки особистості проводилося з метою: визначити, який саме рівень суб’єктивної легітимності системи правових норм є характерним для більшості мешканців Волинської області; проаналізувати зв’язок гендерних та вікових відмінностей із рівнем суб’єктивної легітимності системи правових норм у психіці особистості.

Статистична обробка результатів дослідження виконувалася за допомогою пакету обробки соціологічних анкет (ОСА) та програми Excel.

Результати дослідження та їх інтерпретація: Було визначено рівень суб’єктивної легітимності для кожного досліджуваного персонально відповідно до тестових норм. Відповідно до набраної кількості балів, досліджувані у вибірковій сукупності були розподілені таким чином:

- рівень правового релятивізму – 85% опитаних;
- рівень правового ригоризму – 14% опитаних;
- рівень правового нігілізму – 1% опитаних.

На нашу думку, в сучасному українському суспільстві, де часто змінюються закони, і при цьому вони можуть ускладнювати процес соціальної самореалізації особистості, найбільш поширеним феноменом, що виникає під час легітимації правових норм є правовий релятивізм. Глибинним психологічним підґрунтям правового релятивізму є амбівалентність масової правової психіки. Психологи давно помітили, що альтернативні настановлення, почуття присутні в особистості і представляють собою природно існуючі механізми, спосіб освоєння світу.

Амбівалентність масової правової психіки характеризується наявністю паралельних і рівносильних настановлень (атитюдів) на реалізацію

взаємовиключних або суперечливих моделей поведінки. Зокрема, амбівалентність масової правової психіки визначається як психологічне прийняття (відсутність опору) чинного законодавства при одночасному невизнанні його цінності, обов'язковості для виконання.

Основними причинами виникнення цього явища є:

- культивування в соціумі суперечливих форм поведінки;
- інерційні явища радянської масової правової свідомості;
- низький рівень розвитку правосвідомості особистості.

Варто визнати, що в соціумі культивуються іноді суперечливі форми поведінки. Зокрема, вважається загальновизнаним, що слід поважати права інших людей. Проте дуже часто ми спостерігаємо, як дії батьків, учителів суперечать цьому принципу. Тактовність, ввічливість, гарні манери, скромність, самопожертва, як правило, отримують вербальне схвалення. Водночас, із метою “досягти успіху” допускаються й схвалюються агресивність та безцеремонність щодо інших. Хоча це рідко визнається відверто, професійні спортсмени знають, що під час змагань цінується не стільки дотримання етичних норм, скільки результат, тобто перемога у цих змаганнях. Таким чином, можна говорити про наявність суперечливих цінностей – тих, які проголошуються, і реально функціонуючих, поширених у суспільстві.

Не знайдено суттєвої різниці між чоловіками і жінками за рівнем суб'єктивної легітимності системи правових норм держави. Можна відмітити, що дещо вищим є рівень суб'єктивної легітимності системи правових норм держави у жінок. Також слід відмітити, що у чоловіків дещо вищим є рівень правового релятивізму. Можливо, це пов'язано з тим, що чоловіки, як більш активна у соціальному та професійному відношенні категорія населення, частіше потрапляє у нормативні ситуації, і орієнтується більше на досягнення своїх життєвих цілей, ніж на ретельне дотримання усіх правових норм. Проте різниця у відповідях чоловіків і жінок настільки

невелика, що ми можемо говорити радше про тенденції, ніж про якісь значні відмінності.

Вік істотно не впливає на рівень суб'єктивної легітимності системи соціально-правових норм особистістю. Проте існують певні тенденції. Так, найвищий рівень правового ригоризму зафіксовано серед молоді (це заперечує стереотип про “юнацький нігілізм”). Можливо причиною такого стану речей є просто нестача досвіду взаємодії з правовою системою – а відповідно і мала кількість “гуль” та “синців”, що при такій взаємодії виникають. Так, люди середнього віку, що є найбільш соціально активними і частіше потрапляють у правові ситуації, демонструють найвищий рівень правового релятивізму. А люди старшого віку проявляють тенденцію до перебування на рівні правового нігілізму. Це можна пояснити відсутністю захисту та допомоги від держави для людей старшого віку, на яку вони розраховували, а відтак – загальною зневірою у дієвість правових норм та у необхідність їх дотримуватися.

Отже, істотних статевих та вікових відмінностей у рівні легітимності правових норм не зафіксовано, що зумовлює необхідність проведення подальших досліджень, спрямованих на виявлення чинників, які впливають на формування того чи іншого рівня легітимності.

Таким чином, на основі проведеного кількісного та якісного аналізу результатів даного дослідження, ми можемо сформулювати наступні

ВИСНОВКИ:

Взаємодія особистості та системи правових норм супроводжується визнанням (чи невизнанням) справедливості, правильності цих норм, тобто їх легітимності.

Легітимаційний механізм нормативно-правової регуляції поведінки особистості забезпечує прагнення людини визначати характер та спрямованість своїх вчинків у нормативних ситуаціях відповідно до тих внутрішніх суб'єктивних сенсів, якими вона наділяє діючі правові норми. Людина оцінює конкретні вчинки (свої та оточення) як прийнятні чи не

прийнятні по відношенню до системи правових норм, суб'єктивно виправдовує чи засуджує з погляду їх екзистенційної виправданості.

Результатом функціонування легітимаційного механізму є певний рівень суб'єктивної легітимації правових норм. Він може бути високим (правовий ригоризм), середнім (правовий релятивізм), низьким (правовий нігілізм).

Встановлено, що більшість досліджуваних перебувають на рівні правового релятивізму. Правовий релятивізм характеризується тим, що нормам надається відносний, повністю умовний та змінний характер. Феноменологічно це виявляється в тому, що людина залишає за собою право вирішувати, дотримуватись чи не дотримуватись їй правових норм у кожній конкретній нормативній ситуації.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективи подальших досліджень вбачаються нами у розробці методів і засобів оптимізації процесу нормативно-правової регуляції поведінки особистості у контексті суб'єктно орієнтованого підходу.

Список використаних джерел

1. *Абульханова-Славская К. А., Брушлинский А. В.* Человек и мир // *Философско-психологическая концепция С. Л. Рубинштейна: К 100-летию со дня рождения.* – М.: Наука, 1989. – 243 с.
2. *Татенко В. А.* Психология в субъектном измерении. – К.: Видавн. центр “Просвіта”, 1996. – 404 с.
3. *Хазратова Н. В.* Психологія відносин особистості і держави: Монографія. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 276 с.
4. *Краус В.* Нігілізм сьогодні або Терплячість світової історії: Пер. з нім. М. Павлюка. – К.: Основи, 1994. – 124 с.